

Тимчаль М.В.

Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Стаття присвячена правомірності застосування вогнепальної зброї працівниками поліції під час несення служби. Розглядається питання правомірності застосування вогнепальної зброї працівниками поліції під час звільнення заручників і для зупинки транспортного засобу. Пропонуються внесення відповідних змін до вітчизняного кримінального законодавства шляхом передбачення умов звільнення від кримінальної відповідальності працівників поліції в разі виконання всіх необхідних заходів для знешкодження правопорушників. Проводиться аналіз деяких випадків застосування вогнепальної зброї працівниками поліції зарубіжних держав. Після проведення реформування органів у системі Міністерства внутрішніх справ України у 2015 році, досить залишається відкритим питання правомірності застосування вогнепальної зброї під час виконання службових обов'язків співробітниками поліції. В умовах удосконалення та прогресивного розвитку організованої та насильницької злочинності в сучасному суспільстві й вкрай сумної статистики потребує жорстоких та ефективних заходів боротьба зі злочинністю. У науковій статті наводяться приклади вчинення співробітниками поліції діянь, які є законними й незаконними. Розглядається питання казусу в кримінальному праві під час застосування зброї поліцейським для зупинки транспортного засобу. Для викладення проблем, які існують під час несення служби, автор провів опитування серед співробітників патрульної поліції Миколаївської області. Результати опитування свідчать про неготовність більшості співробітників поліції за наявності реальної загрози застосувати вогнепальну зброю через побоювання негативних наслідків, які настануть для самого поліцейського. Тому за останні п'ять років існування Національної поліції України під час несення служби загинуло багато співробітників, а саме 185 осіб. Враховуючи сучасний стан злочинності в Україні й кількість одиниць зброї в цивільного населення, а також низку інших факторів, потрібно точно визначити межі необхідності застосування табельної вогнепальної зброї працівниками поліції під час виконання службових обов'язків.

Ключові слова: звільнення заручників, зупинка транспортного засобу, застосування табельної зброї, правомірність застосування вогнепальної зброї, казус.

Постановка проблеми. В Україні з початку 2017 року 6 поліцейських були вбиті під час проведення спеціальних операцій і ще 1,4 тис. – постраждали під час масових акцій [2]. Станом на січень 2018 року з дня створення Національної поліції в Україні загинули 24 поліцейських, понад 1,1 тисячі отримали поранення [3]. Кримінально-правове законодавство щодо питання правомірності застосування працівниками поліції вогнепальної зброї ґрунтується на міжнародних принципах і нормах. Але у вітчизняному законодавстві факт використання табельної зброї співробітником поліції тягне за собою цілу низку обмежень і негативних наслідків для самого поліцейського, який, знаючи це все, в необхідних випадках задумується про законність її застосу-

вання. Все це може призвести до непередбачуваних наслідків – завдання шкоди як самому поліцейському, так і іншим громадянам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим із вітчизняних фахівців, хто досліджував правові аспекти застосування табельної зброї працівниками органів внутрішніх справ, був О. Бандурка. Також ця проблема привертала увагу В. Афанасьєва, З. Астемірова, Ю. Бауліна, Д. Бахраха, І. Веремеєнка, А. Волкова, В. Глуценко, І. Голосніченка, О. Жалінського, В. Колосієць, А. Леонтева, В. Леферова, А. Перушини й інших.

Постановка завдання. Мета статті – визначити правомірність застосування вогнепальної зброї працівниками поліції під час виконання своїх службових обов'язків у разі звільнення

заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі, й під час зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту створення Національної поліції України під час несення служби загинуло 185 поліцейських. У червні 2020 року автором було проведено опитування серед співробітників Управління патрульної поліції в Миколаївській області. Всього було опитано 33 особи, що складає 1,8% від усього особового складу. Більшість патрульних поліцейських (26 опитаних) відповіли про готовність застосувати вогнепальну зброю в крайніх випадках, які вказані в Законі України «Про Національну поліцію», та вважають такі дії правомірними; 3 з опитаних не готові застосувати зброю відповідно до положень Закону, тому що уникають проблем, які можуть потім виникнути (завдання шкоди особі (особам), майну тощо; вилучення табельної вогнепальної зброї та проведення службового розслідування, в тому числі відсторонення від службових обов'язків на час проведення такого розслідування; порушення кримінального провадження) та 4 опитаних не змогли дати відповідь.

На питання «Чи виникали випадки застосування вогнепальної зброї під час несення служби?» лише 2 співробітники поліції відповіли «Так, Ви чи Ваш напарник проводив у готовність табельну вогнепальну зброю», лише 1 відповів «Так, Ви чи Ваш напарник здійснили попереджувальний постріл», всього 1 відповів «Так, Ви чи Ваш напарник застосували табельну вогнепальну зброю відповідно до положень ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» та абсолютна більшість (29 осіб серед опитаних) дали відповідь «Ні». Ці дані вказують не тільки на те, що під час несення служби ситуацій, які б потребували привести в готовність вогнепальну зброю чи навіть її застосувати, не виникають, скоріше за все такі результати виникли через побоювання щодо правомірності застосування зброї.

Вогнепальна зброя є одним з ефективних засобів протидії злочинності, що дозволяє значною мірою забезпечити захист прав особистості, інтересів суспільства й держави. Значення застосування зброї особливо зростає в сучасних умовах, коли відзначається стійка тенденція збільшення корисливо-насилницьких злочинів, скоєних із використанням вогнепальної зброї, зростання кількості випадків агресивної протидії працівникам правоохоронних органів та інше [5, с. 200].

У разі виникнення реальної небезпеки дії поліцейського будуть визначатись рівнем його професійної підготовки й вмінням управляти своїм психічним станом в умовах патогенного впливу стресорів екстремальної ситуації. Негативні емоційні стани (страх, ступор, шок та інші) суттєво впливають на точність навіть автоматизованих рухів [5, с. 202].

В Україні відповідно до ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року дозволяється у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю:

1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю;

2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;

3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;

4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові й нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;

5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та яка намагається втекти;

6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варті, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю та здоров'ю людей та/або поліцейського;

7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [8].

Застосуванню вогнепальної зброї повинно також передувати словесне попередження про наміри її застосування. Застосування вогнепальної зброї без попередження (активне застосування) дозволяється тільки тоді, коли це вкрай необхідно для захисту життя людей, а саме в таких випадках:

1) у районах проведення антитерористичної операції;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю та здоров'ю людей;

3) якщо особа чинить збройний опір;

4) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, утікає із застосуванням транспортного засобу;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [8].

Під поняттям «напад» щодо особи (поліцейського або/та членів його сім'ї; інших осіб (особи)) слід розуміти таку поведінку (активні дії) виконавця (правопорушника), під час якої потерпілому (поліцейському або/та членам його сім'ї; іншим особам (особі)) можуть бути завдані фізичні страждання (тілесні ушкодження середньої або тяжкої ступенів тяжкості; насильницькі дії, які супроводжуються викручуванням кінцівок, защемленням тієї чи іншої частини тіла за допомогою будь-яких пристроїв, здушуванням шиї, вириванням волосся, діями на тіло термічними факторами тощо), створюючи загрозу для життя чи здоров'я потерпілого.

Якщо вчиненню таких активних дій правопорушника передували погрози застосування насильства (дійсні й реальні) щодо поліцейського (членів його сім'ї чи інших осіб), у результаті чого поліцейському (членам його сім'ї чи іншим особам) було завдано тілесні ушкодження чи побої, то дії правопорушника підпадають під ознаки злочину, кримінальна відповідальність за які передбачена за ч. 2 ст. 345 Кримінального кодексу України.

Звернемо увагу на етимологічний зміст термінів «безпека», «загроза», «ризик», «небезпека». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови можна знайти такі пояснення вказаних термінів: «безпека» — це стан, коли комучому-небудь ніщо не загрожує, «загроза» — груба, зухвала обіцянка заподіяти яке-небудь зло, а також можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, «небезпека» — це можливість якогось лиха, нещастя <...>, стан, коли комучому-небудь щось загрожує, «ризик» — це усвідомлена можливість небезпеки. Кожен із позначених термінів містить у собі пояснення стану, можливої протиправної дії, спрямованої на фізичний чи інший матеріальний об'єкт посягання [7, с. 40].

Одним із правомірних дій застосування табельної зброї є звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі. Так, заручником є особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи водночас її вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі. Під захопленням особи треба розуміти напад, пов'язаний із його затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересування чи поведінки особи. Тримання особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити [6, с. 893]. На практиці в операції звільнення заручників беруть участь

співробітники спецпідрозділів Національної поліції (Корпус оперативно-раптової дії) або Служби безпеки України («Альфа»). В такій операції обов'язково є керівник, який надає накази з виконання певних дій, у тому числі знешкодження особи, яка захопила іншу особу (чи осіб). З особою, яка захопила заручника, проводяться переговори та її попереджають про можливість застосування вогнепальної зброї. Таким чином, у разі застосування вогнепальної зброї співробітником спецпідрозділу — це є обставиною, що виключає злочинність діяння відповідно до положень ст. 41 Кримінального кодексу України («Виконання наказу або розпорядження»).

Як показує зарубіжний досвід із застосування вогнепальної зброї співробітниками поліції деяких держав, то у випадку звільнення заручників, як правило, поліцейські стріляють для одного єдиного результату — для знешкодження особи, яка утримувала людей у заручниках. Наприклад, якось восени в США зловмисник спочатку, погрожуючи зброєю, викрав в одного з громадян автомобіль, а коли поліція влаштувала за ним погоню, доїхавши до одного з ресторанів у передмісті Лос-Анджелеса, взяв в заручники шістьох відвідувачів. Застосувавши димові гранати, поліцейські проникли в ресторан і, застреливши злочинця, звільнили його заручників. Американські поліцейські розповідають, що в тих випадках, коли є заручники, майже завжди відкривається вогонь для знешкодження особи, яка утримувала людей у заручниках [9, с. 93].

Враховуючи суспільну небезпечність дій правопорушника відносно позбавлення волі особи (осіб), тяжкість наслідків, які можуть настати в результаті вчинення цих дій, небажання правопорушника йти на контакт із правоохоронними органами й вчинення всіх необхідних дій із боку співробітників правоохоронних органів (переговори, переконання, попередження тощо), то застосування вогнепальної зброї з метою звільнення заручників є необхідним заходом поліцейського примусу, не зважаючи на наслідки, які можуть бути завдані особі правопорушника (тяжкі тілесні ушкодження, смерть).

Під час застосування табельної зброї для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, вважається правомірним, якщо після застосування зброї було пошкоджене лише транспортний засіб, він зупинився, а водій був затриманий. Якщо було вбито водія чи/та пасажира(ів), то

дії поліцейського підпадають під ознаки злочину, кримінальна відповідальність за які передбачена за ст. 119 Кримінального кодексу України («Вбивство через необережність»), у разі поранення водія (пасажира) дії поліцейського підпадають під ознаки злочину, кримінальна відповідальність за які передбачена за ст. 128 Кримінального кодексу України («Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»), або це є казусом.

Казус у кримінальному праві – це особливе психічне ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних діянь і настання суспільно небезпечних наслідків, за якого відсутня вина особи, якщо вона не усвідомлювала й за обставинами справи не повинна була або не могла усвідомити суспільну небезпечність свого діяння, або не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна була чи не могла їх передбачити, а також якщо особа хоча й передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним перенавантаженням [4, с. 135]. У випадку загибелі водія чи пасажира транспортного засобу дії поліцейського були спрямовані тільки на зупинку транспортного засобу, а не на смерті вищезазначених осіб. Оскільки транспортний засіб, як правило, рухається з високою швидкістю в місті чи за його межами й по дорозі, на якій є також інші транспортні засоби та/або пішоходи, поліцейський не в змозі прорахувати траєкторію польоту кулі, врахувати водночас маневрування як транспортного засобу, який переслідується, так і транспортного засобу, в якому знаходиться сам поліцейський тощо. У разі заподіяння тілесних ушкоджень чи смерті іншої (іншим) особи (особам), які є учасниками дорожнього руху (пішоходи, інші водії чи пасажирів інших транспортних засобів), то дії співробітника поліції підпадають під ознаки злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена за ст. 119 чи ст. 128 Кримінального кодексу України.

Вважаємо за необхідне передбачити в кримінальному законодавстві норму про звільнення співробітника поліції від кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї відповідно до п.п. 7 п. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» навіть у разі завдання шкоди життю та здоров'ю особі, яка була водієм транспортного засобу чи/та пасажиром такого транспортного засобу, й розглядати такі випадки як казус.

У реальних умовах завжди є небезпека завдати шкоди іншим особам, не пов'язаними зі злочинними діями у зв'язку з тим, що більшість небезпечних злочинів із використанням вогнепальної зброї відбувається саме в громадських місцях, де перебуває значне скупчення людей, і фактично поліцейські можуть застосовувати вогнепальну зброю здебільшого на відстані до 5 м, оскільки на більших відстанях небезпека завдати поранення іншим особам у разі невлучання в злочинця чи правопорушника значно збільшується, що автоматично веде до кримінальної відповідальності стосовно поліцейського. Також після застосування поліцейським вогнепальної зброї відразу ж табельна зброя вилучається та проводиться службове розслідування, тобто весь цей час поліцейський, який застосував вогнепальну зброю фактично усувається на період перевірки від виконання службових обов'язків. Крім того, як правило, на практиці застосування вогнепальної зброї частіше за все відбувається в екстремальних умовах, після фізичного навантаження (двобою з правопорушником, його переслідування або в ситуаціях, пов'язаних із використанням зброї проти поліцейського). Особливо небезпечні злочинці в разі вчинення кримінальних правопорушень із використанням вогнепальної зброї пускають її в хід без зайвих вагань, не обтяжуючи себе правомірністю щодо її застосування або забезпечення безпеки інших осіб. Водночас поліцейський завжди повинен пам'ятати про правові підстави застосування вогнепальної зброї, настання кримінальної відповідальності за її неправомірне застосування, а також заборону застосування вогнепальної зброї в місцях, де існує імовірність завдати шкоди іншим особам [1, с. 87–88].

Але ситуація в нашій державі склалася таким чином, що будь-який випадок застосування працівником поліції вогнепальної зброї тягне за собою ряд тривалих і негативних наслідків для самого поліцейського, який діяв відповідно до вимог чинного законодавства. Це насамперед такі наслідки: поліцейський зобов'язаний негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який своєю чергою зобов'язаний поінформувати центральний орган управління Національної поліції та відповідного прокурора. Табельна зброя вилучається та проводиться службове розслідування відносно правомірності його застосування. Такий працівник має бути відсторонений від виконання службових обов'язків на час проведення службового розслідування. Відносно поліцейського порушують кри-

мінальне провадження за статтями Кримінального кодексу України, враховуючи обставини ситуації, яка склалася під час застосування поліцейським зброї, тяжкість наслідків і можливість вчинення інших дій, які б не завдали таких наслідків.

У кодексах деяких європейських держав, таких, як Франція, Великобританія та окремі землі Федеративної Республіки Німеччина засуджують застосування зброї з боку поліції. Французький Кримінальний кодекс дозволяє застосовувати зброю з метою «правомірного захисту». Закон визначає умови такого захисту — необхідність, пропорційність та одночасність. Оцінку законності застосування зброї для захисту в кожному окремому випадку дає суд. Судова ж практика настільки сувора, що змушує поліцейських стріляти лише у виняткових випадках, ризикуючи водночас життям [10, с. 255].

Висновки. Таким чином, будь-який факт застосування табельної вогнепальної зброї під час несення служби у випадках звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі, й під час зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, є законним. У разі завдання шкоди особі, яка тримає в заручниках, або особі, яка керує транспортним засобом (чи є його пасажиром), співробітник поліції має звільнитися від кримінальної відповідальності. Для уникнення великої кількості загиблих співробітників поліції під час несення служби необхідно розробити наукові підходи й правила правомірності застосування табельної вогнепальної зброї.

Список література:

1. Волков Ю.М., Поливаний В.Д. Проблемні питання застосування вогнепальної зброї працівниками національної поліції під час виконання службових обов'язків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 87–88.
2. Знає І.О. За рік в Україні було вбито 6 поліцейських та ще 1,4 тис. травмовано. *Zn.ua* : вебсайт. URL: <https://dt.ua/UKRAINE/za-rik-v-ukrayini-bulo-vbito-6-policeyskih-ta-sche-1-4-travmovano-264470.html>.
3. З'ясувалося скільки поліцейських загинуло в Україні. *Слово і діло* : аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/22/novyna/pravo/zyasovalo-sya-skilky-policejskix-zahynulo-ukrayini>.
4. Вереша Р.В. Казус у кримінальному праві: основні ознаки та необхідність законодавчої регламентації. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4 (31). С. 130–142.
5. Логачев М.Г. Правові та психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї персоналом поліції. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 199–204.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.
7. Остапенко О.І. Загроза, ризик та особиста безпека при затриманні правопорушника. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2017. № 1 (1). С. 37–44.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.05.2020).
9. Сивун А.С. Актуальні проблеми застосування вогнепальної зброї (зарубіжний досвід). *Юридична наука як правова основа інноваційного розвитку України* : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва здобувачів вищої освіти, м. Київ, 13 квітня 2017 р. Київ : Нац. Акад. внутр. справ, 2017. 196 с.
10. Токар А.А., Матвієнко Є.І. Порівняльна характеристика правових аспектів застосування вогнепальної зброї поліцейськими під час охорони публічного порядку в Україні та Франції. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 25 жовтня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 252–255.

Tymchal M.V. CONDITIONS OF RELEASE FORM CRIMINAL LIABILITY OF POLICE OFFICERS WHEN USING FIREARMS

The article is devoted to the legality of use firearms by police officers during their service. The legality of the use of firearms by police officers during the release of hostages and to stop a vehicle is considered. It is proposed to make appropriate changes to the domestic criminal legislation by providing for the conditions of exemption from criminal liability of police officers while taking all necessary measures to neutralize offenders. The analysis of some cases of firearms use by police officers of foreign states is carried out. After the reform of body system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2015. The question of the legality of use firearms in the performance of official duties by police officers still remains open. In the conditions of improvement and progressive development of organized and violent crime in the modern society and extremely sad statistics need cruel and effective measures to fight crime.

This scientific article provides examples of police officers committing acts that are legal and illegal. The issue of the case in criminal law when using a weapon by a police officer to stop a vehicle is considered. To cover the problems which exist during service, the author carried out interrogation among police officers of Police Patrol of Mykolaiv region. The results of the survey show that most police officers are unwilling, in the presence of a real threat, to use firearms for fear of negative consequences for the police officer himself. Therefore, during the last five years of existence of the National Police of Ukraine, many employees died during their service, namely 185 people. Given the current state of crime in Ukraine and the number of weapons in the civilian population, as well as a number of other factors, it is necessary to precisely define the limits of the need for firearms by police officers in the performance of their duties.

Key words: *release of hostages, vehicle stop, use of service weapons, release of hostages, mishap.*